

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

**На тему: «Електронні вибори як альтернатива традиційним
виборчим процедурам: переваги та недоліки»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності Політологія
052 Політологія
Затварська Анна Богданівна
Керівник Зубрицька Л. Й.
Кандидатка політичних наук,
доцентка кафедри політології НаУКМА

Рецензент Прізвище, ініціали
Бакалаврська робота захищена
З оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« » _____ 20__ р.

Київ – 2022 рік

План:

Вступ.....	с. 3
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	с. 6
1.1 Концептуалізація поняття «електронні вибори».....	с. 6
1.2 Дослідження моделей електронних виборів в різних країнах.....	с. 12
Розділ 2. Переваги та недоліки електронних виборів.....	с. 18
2.1 Електронні вибори на прикладі Естонії.....	с. 18
2.2 Переваги та недоліки електронних виборів на прикладі Естонії.....	с. 21
2.3 Можливість реалізації електронний виборів в Україні.....	с. 24
Висновки.....	с. 32
Список використаної літератури та джерел.....	с. 35
Анотація.....	с. 40

Вступ

XXI століття - ера цифровізації. Ми живемо в епоху надзвичайно стрімкого розвитку сучасних технологій, які масово запроваджуються в різні сфери нашого життя. Окрім цього, сучасне суспільство намагається раціонально використовувати свій час, що також є причиною того, чому більшість важливих чи буденних процесів переводяться в онлайн формат. Окрім стрімкого розвитку сучасних технологій, не менш важливу роль переходу «в онлайн» зіграла й коронакриза, яка показала необхідність альтернативи офлайн-життя під час критичних ситуацій і, фактично, навчила кожного жити й отримувати все необхідне у новому онлайн-форматі. Всесвітня пандемія Covid-19, фактично, вказала на важливість скорочення кількості соціальних контактів у цілях безпеки здоров'я громадян та зручність дистанційного формату, адже через введенні обмеження та локдауни усі буденні процеси, такі як навчання, робота чи звичайна покупка успішно перейшли в онлайн-сферу.

Введенні через коронавірус обмеження відобразились на абсолютно всіх сферах суспільного життя, в тому числі повпливали на проведення, а саме перенесення виборів у близько 70-ти країн світу. Саме в цей момент стала очевидна наявність альтернативним класичним виборам і саме дистанційне голосування стало ефективним інструментом захисту здоров'я суспільства під час голосування. Проте, онлайн-голосування не є продуктом коронавірусу та локдаунів. Електронне голосування практикувалось ще задовго до Covid-19 й навіть мало цілком успішний результат. Здебільшого, у розвинених країнах світу практикуються загальне електронне голосування, а саме опитування щодо якості надання послуг державою, місцеві ініціативи, закони тощо. Саме такі онлайн-голосування є одним з інструментів електронною демократії, яка є найлегшим і найдоступнішим способом комунікації громадян та держави за всю історію людства. Проте, є й приклади запровадження електронного голосування на найвищому рівні, а саме на загальнодержавному. Тобто, це вибори президента, вибори парламенту та органів влади. Чудовий приклад такому електронному голосуванню є Естонія, де проголосувати можна, фактично, в «один клік, сидячи вдома за комп'ютером. Саме Естонія задала

глобальний «тренд» на електронні вибори у світі, тому саме на прикладі цієї країни у цьому дослідженні ми розглянемо переваги та недоліки електронних виборів та їхню перспективу впровадження в Україні, оскільки, як і будь-яка сфера, сфера електронного голосування має свої сильні та слабкі сторони, нюанси та позитивний й негативний досвід у різних державах.

Попри сталий у світі стереотип про Україну як про «аграрну країну», в ІТ-керунку наша держава теж не відстає й навіть славиться висококваліфікованими ІТ-спеціалістами. Найбільш активний керунок в напрямку модернізації політичних процесів в Україні розпочався після 2019 року, а саме після анонсу програми новообраного президента Володимира Зеленського «Держава в смартфоні», яка успішно реалізується, має близько 70% довіри від громадян України, що є високим та надзвичайно важливим показником у сфері впровадження електронного голосування, та, власне, поступово наближається до реалізації онлайн-голосування, що анонсували як президент України, так і керівництво Міністерства цифрової трансформації.

Отже про ймовірні виклики, процес реалізації, переваги й недоліки, готовність України й українців до нового формату електронного голосування та інше ми спробуємо з'ясувати у цьому дослідженні.

Актуальність: актуальність даного дослідження зумовлена активною політикою цифровізацією в Україні та курсом влади на електронний перепис населення для подальшої реалізації електронних виборів, що може бути вкрай актуальний як в контексті епідемій такого типу як COVID-19, так і в якості інструменту для боротьби із фальсифікаціями.

Мета роботи: провести дослідження готовності України до проведення електронних виборів та впровадження програми електронного голосування.

Обрана мета обумовлює необхідність вирішення наступних завдань:

Завдання:

1. Розглянути поняття електронних виборів.
2. Виокремити ознаки, структуру та функції електронних виборів.
3. Проаналізувати досвід деяких моделей електронних виборів в різних країнах.

4. Дослідити електронні вибори на прикладі Естонії.
5. Виокремити сильні та слабкі сторони системи e-voting на прикладі Естонії,
6. Проаналізувати ймовірність реалізації та готовності впровадження електронного голосування в Україні.

Об'єкт дослідження є електронні вибори як феномен сучасності.

Предмет дослідження є електронні вибори в Україні як інструмент електронної демократії.

Джерельна база дослідження: джерельною базою даного дослідження є досвід електронних виборів інших країн.

Методи дослідження. У даному дослідженні був використаний комплекс таких методів як: опис, дискурс-аналіз, метод класифікації, описовий метод, кейс-стаді.

Структура та обсяг курсової роботи: Робота складається зі вступу, двох розділів, двох підрозділів у першому розділі та трьох підрозділів у другому розділі, висновків та списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг роботи становить 40 сторінок, з яких 34 сторінки - обсяг основної частини та 6 сторінок - списку використаних джерел та літератури.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження

Завдання розділу полягає у визначенні методологічних засад проведення дослідження, а саме концептуалізація поняття «електронні вибори» та проаналізувати досвід моделей електронних виборів в різних країнах.

1.1 Концептуалізація поняття «електронні вибори».

Завданням даного підрозділу є сконцептуалізувати поняття *«електронні вибори»*, виокремити їх ознаки, структуру, функції та реалізацію їхнього процесу. В цілому, електронні вибори є відносно недавнім поняттям, яке з'явилося завдяки XXI століттю - ері цифровізації. Питання актуальне і постійно потребує нові дослідження. Тому його досліджують як і зарубіжні науковці, зокрема, М.А. Specter, J. Koppel та D. Weitzner, так і українські, такі як М. Бучин, А. Береза, Г.А. Волошкевич, А. Митко, та Я. Турчин. В наші дні чимало процесів намагаються цифровізувати задля пришвидшення процесу, зменшення бюрократії й, в цілому, для зручності споживачів. Також значного пришвидшення задля цифровізації процесів дала коронакриза, коли через обмеження звичайні процеси тривали ще довше, аніж завжди, через що чимало процесів з офлайн частово чи повністю перейшли в онлайн або ж прийняли взяли таку альтернативу на час локдаунів. Зокрема, наприклад, якщо говорити про результати цифровізації, одним з давніших результатів є онлайн-банки. Це зручна система оплати безготівковим розрахунком з будь-якої точки в іншу: буквально дві хвилини й гроші переводяться на банківську картку людини, яка знаходиться в іншому кінці країни. Не потрібно йти у банк чи банкомат, стояти у чергах та витратити особистий час, а просто зробити необхідний переказ грошей у будь-якому місці, навіть не виходячи з дому. Це зручний продукт цифровізації, які успішно використовується, фактично, в цілому світі. Зокрема, не можна не згадати й приклади самої України, а саме застосунок «Дія»[30], який, між іншим, стрімко почав розвиватись і завдяки коронакризі та карантинним обмеженням й завдяки якому, замість заповнення чималої кількості формальних паперів для податкової, «кросу» від кабінету до кабінету та витрачання великої кількості часу, тепер в застосунку витрачається близько

10-ти хвилин на той самий процес, який раніше займав півдня. Саме швидкість і зручність онлайн-процесів є одними з найбільших переваг цифровізації, адже, як відомо, століття, у якому ми живемо зараз, є століттям можливостей та інтенсивного руху, де час є дуже цінним. Отже, цифровізація різноманітних процесів - це наше сьогодення і, звичайно ж, цифровізація не оминула й політичної сфери. Що ж таке «електронні вибори» і як вони працюють?

В цілому, цей термін можна охарактеризувати наступним чином. Є загальне поняття електронного голосування (з англійської - e-voting), яке об'єднує декілька різноманітних типів голосування, а також процес підрахунку голосів, який є автоматичним, та процес самого голосування за допомогою електронних приладів[1,19]. В українському законодавстві визначення електронного голосування наступне: «голосування з будь-якого публічного питання, зокрема участь в опитуваннях, виборах, референдумах, що передбачає використання електронних засобів для ідентифікації та підрахунку голосів»[15]. Наприклад, зараз у нашій державі активно проводять різноманітні опитування, вже на згаданому мною раніше, порталі «Дія»[31]. Такий спосіб значно покращує прозорість процесу прийняття рішень, адже, наприклад, результати певного опитування є опублікованими (зберігаючи анонімність індивіда). В цілому, електронне голосування є проявом та інструментом саме електронної демократії [19]. Отже, з вище сказаного можна виокремити, що електронні вибори - це форма прямого народовладдя та волевиявлення виборця, в якій шляхом голосування за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій формуються представницькі органи державної чи місцевої влади [15].

Механізм роботи насправді не є складним. Суть полягає в наступному: електронна демократія - це «форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій в демократичних процесах» [22]. На думку Гарта Фрізеля, депутата міської ради м. Прінс-Джордж, провінція Британська Колумбія, Канада, та члена Правління ФКМ, електронна демократія є чудовим

способом та інструментом XXI століття співпраці влади та громадськості[9]. Справді, за всю історію людства, саме зараз, наприклад, дізнатись думку з приводу певного закону чи будь-чого іншого громадян можна лише завдяки смартфону та одного «кліку». Гарт Фрізель спостерігає за встановленням демократії та позитивних змін у напрямку європейського вектору України, тож вважає електронну демократію хорошим та цілком реальним напрямком для співпраці влади та громадян. Під інформаційно-комунікаційними технологіями можуть розумітися наступні речі, зокрема, голосування може відбуватися шляхом виборчих бюлетенів та голосів за допомогою смартфонів, ізольованих комп'ютерних мереж чи Інтернету, інтернет-бюлетенів на спеціальних сайтах, системи оптичного сканування бюлетенів або «кіосків голосування», в якому є функція сканування та впізнавання голосу виборця[6, 19, 24]. Різноманітністю відрізняється також система впізнання виборця, яка необхідна для того, аби електронний бюлетень був справжній та несфальсифікованим. Зокрема, на інтернет-порталах під час інтернет-голосування можуть використовуватися приватні реєстраційні дані чи електронний підпис, а у мобільних додатках на смартфонах ідентичність виборця та онлайн-бюлетеня може гарантувати система розпізнавання голосу, сканер обличчя чи відбитки пальців. Процес підрахунку голосів є автоматичним і здійснюється завдяки сучасним електронним пристроям та спеціального програмного забезпечення, що, в свою чергу, дозволяє уникати втручання посередників, який, так чи інакше, може вплинути на результат свідомо чи за рахунок людського фактору вподобань тощо.

Умовно, можна поділити електронні вибори на такі види [32]: загальнодержавні, місцеві та більш загальні. Очевидно, що загальнодержавні це про вибори парламенту, президента та органів влади, місцеві - місцеві органи самоуправління, місцеві рішення громад тощо, а під загальними ми розуміємо необов'язкові до виконання голосування (наприклад, петиції, думки громадськості щодо законів/загальних запитань тощо). Найкращим прикладом країні, де керівництво держави можна обрати сидячи вдома за ноутбуком в «один клік» - це Естонія. Її систему та приклад детальніше розглянемо у

наступному розділі. В цілому, у більшості держав, де хоча б якось задіяно і використовується електронне голосування, поширений останній загальний вид електронних виборів. Тобто, це місцеві ініціативи, опитування та інше. Зараз в Україні так само популярний загальний вид електронного голосування, яке проводиться в мобільному застосунку або на порталі «Дія» та все більше набирає обертів.

Насправді, електронні вибори є близьким майбутнім більшості розвинених країн. Цьому є чимало передумов, зокрема, знову ж таки, не обійшлося без наслідків коронакризи, через що близько 70 країн були вимушені перенести свої вибори через обмеження пандемії [12]. В сучасному світі, як прогнозують науковці і навіть демонструє теперішня ситуація зі зростанням кількості захворювання мавп'ячою віспою, різноманітні пандемії, які породжуватимуть все нові й нові обмеження щодо кількості людей, в тому числі, будуть «частими гостями», тому до подібних ситуацій потрібно бути пристосованими. Окрім цього, в багатьох країнах спостерігається, подекуди навіть значне, зменшення кількості явок на виборах. Не останньою причиною цьому є також небажання виборців витратити безліч часу на дорогу та черги заради «одної галочки». В нашому століття час дуже цінується, тому люди намагаються використовувати його більш раціонально, з чим пов'язаний запит виборців щодо онлайн-голосування на державному та місцевому рівнях. В цілому, чимало країн вже намагалися реалізувати онлайн-вибори на своїй території, проте, через певні недоліки, зокрема, це кібербезпека, онлайн-голосування так і не прижилося, проте спостерігаються й успішні досвіди, але це все ми розберемо у наступних підрозділах цієї роботи. Попри недоліки, електронні вибори мають чимало значних переваг.

В першу чергу, про що не раз було згадано раніше - це час, а точніше, його економія. Люди ХХІ століття намагаються раціонально розпоряджатися своїм часом, тому чимало процесів спрощують, починаючи від буденних справ, зокрема, замість приготування їжі - доставка з ресторану, замість походу у супермаркет - послуги кур'єра, закінчуючи політичними електронними виборами. В свою чергу, голосування за один «клік», що займає мінімум часу,

симпатизує виборцям, що, в свою чергу, посилить участь та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному чи місцевому рівні до процесу виборів, тобто, значне збільшення явки на голосуванні. Найбільше це сприяє саме залучення молоді, що є дуже важливим, адже саме серед молоді найменша кількість явки. По-друге, електронні вибори покращать прозорість процесу та скасують втручання посередників, які можуть впливати на результати голосування, оскільки підрахунок голосів є автоматичним і виключає прояв будь-якого людського фактору, зокрема, неуважність, свідомий вплив на результат чи особисті вподобання. Це також захист та незалежність від різноманітних корупційних схем. По-третє, значне зменшення часу для підрахунку результатів голосування, оскільки система автоматизована, а не ручна. Крім того, це також менші витрати з бюджету та платників податків, оскільки скорочується кількість персоналу та виборчих комісій і матеріалів, зокрема, бюлетенів, що також є більш екологічніше для навколишнього середовища. Й, в цілому, значною перевагою є комфортні умови для виборців, адже віддати свій голос вони зможуть у зручний для них час та з будь-якого місця свого перебування.

Очевидно, як і в будь-якої системи, система електронних виборів не є досконалою та має свої недоліки. Зокрема, найвагоміший недолік - ймовірні кібератаки. Саме тому важливо приділяти велику увагу бюджету та якості створення електронних виборів, а саме влаштовувати на роботу висококваліфікованих адміністраторів електронних систем голосування та належний програмний захист [13]. Окрім цього, також важливою є достойна оплата праці ІТ-спеціалістів та висока кримінальна відповідальність, аби зменшити ризики їхнього втручання у програмне забезпечення. Також одним з вагомих недоліків є відсутність смартфонів чи комп'ютерів, а також необхідних навичок користування у літніх людей чи ймовірна незадовільна якість інтернету, проте, ХХІ століття - ера технологій, то ж ці навички є необхідними і ближчим часом, ймовірно, проблема забезпечення сучасною технікою буде вирішена більшою чи меншою мірою.

В цілому, електронні вибори - це майбутнє більшості розвинених держав, проте, можуть бути запровадженими на різних рівнях: загальнодержавному, місцевому, загальному чи на всіх одночасно. Електронні вибори бувають різних типів, тому кожна держава може впровадити саме той, який буде найактуальшим: від гібриду системи традиційного та дистанційного голосування у вигляді сучасних автоматичних машин для підрахунку голосів на дільницях, до голосування з будь-якої точки світу через телефон, авторизувавшись завдяки відбитку пальця чи навіть голосу. У будь-якій формі, е-голосування швидка альтернатива, яка буде запроваджена у більшості розвинених держав.

1.2 Дослідження моделей електронних виборів в різних країнах

Оскільки ми живемо в еру сучасних технологій, які реалізуються та втілюються в усіх сферах суспільного життя, політичні вибори не стали виключенням. Тому у чималій кількості розвинутих держав вже були спроби чи навіть було успішно закріплено в Конституції положення про електронне голосування. Звичайно, попри успішні приклади деяких країн, були й негативні спроби, тому завданням цього підрозділу є проаналізувати різний досвід та моделі впровадження електронних виборів в різних країнах.

Як було згадано у минулому підрозділі, існує умовний поділ на такі види електронного голосування [32]: загальнодержавні, місцеві та більш загальні. Загальнодержавні - це вибори парламенту, президента та органів влади, місцеві - місцеві органи самоуправління, місцеві рішення громад тощо, а загальні - необов'язкові до виконання голосування, зокрема, петиції, думки громадськості щодо законів/загальних запитань тощо. Як раз таки останній умовний вид є найбільш поширеним у багатьох країнах світу, в тому числі, частково й в Україні, а саме в мобільному застосунку/на порталі «Дія»[31].

Гостре питання дистанційного голосування постало під час пандемії у 2020 та 2021 роках. Саме коронакриза підштовхнула керівництво держав на роздуми щодо пошуку альтернативи класичним процесам голосування, що, в свою чергу, пришвидшило розвиток електронних виборів й, в цілому, масштабну цифровізацію різноманітних політичних процесів, оскільки близько 70-ти країн вимушені були перенести заплановані голосування через пандемію [12]. Проте, цифровізація, сучасні технології у побутових сферах та коронакриза неєдині причини й передумови чому багато розвинених держав так чи інакше захотіли запровадити електронні вибори. Ще однієї з причин чому чимало розвинених країн намагались цифровізувати політичні процеси полягають у значному зменшенні явки на виборах та незацікавленності молоді брати у цьому процесі участь. Таким чином, завдяки голосуванню онлайн кількість виборців значно зростає, адже важливими факторами для сучасних людей[28, 29], тим паче молоді, є економія часу, раціонально розподілений час та комфорт. Саме тому практику виборів завдяку «одному кліку» в смартфоні чи ноутбукі в будь-якому

місці залучає велику кількість виборців. Проте, попри очевидні значні переваги, як і у будь-якій системі, є свої недоліки, через які деякі країни, які пробували впроваджувати електронні вибори, відмовлялись від них. Деякі вдалі та невдалі приклади досвіду електронної демократії держав ми розглянемо у цьому підрозділі. Загалом, систему електронного голосування випробовували в США, Канаді, Італії, Німеччині, Португалії, Норвегії, Іспанії, Австралії, Швейцарії, Великобританії, Франції, Бельгії та Естонії[19].

Естонія, мабуть, найкращий приклад запровадження електронних виборів. Перші свої електронні вибори ця країна провела ще у 2005 році[8,29]. Звичайно, там були свої нюанси, але все ж з того часу саме ця держава вважається одною з найкращих, якщо ненайкращим, прикладів такого формату виборів. На виборах до парламенту, які відбувались у 2019 році, через інтернет систему успішно проголосувало 44% виборців[8,12,43]. Саме завдяки такій цифровій альтернативі як електронне голосування Естонія залучає до процесу виборів естонців, які проживають за межами країни та молодь. Проте дещо детальніше Естонію та її систему проаналізуємо в наступному розділі.

Поступово роблять перші кроки до електронного голосування й в Болгарії. Так, у 2021 році під час парламентських виборів болгарці спробували прийняти альтернативний спосіб електронного голосування як в Естонії, проте, сам процес відбувався за рахунок спеціальних машин для голосування [7]. Насправді, у Болгарії рухатись в керунку електронних виборів почали ще у далекому 2007 році, проте їхня система, свого роду, є змішаною та використовує традиційні практики проведення голосування. Система їхніх альтернативних виборів виглядає приблизно наступним чином: фактично, ця система є паперово-електронним гібридом голосування, в якій спочатку виборець проходить всі стандартні процедури, а саме він повинний прийти на дільницю, де вручну вносять його дані, а вже після чого він отримує продукт електронних виборів в Болгарії - пластикову карточку (схожа на банківську), яку повинен вставити у спеціальну машину із сенсорним екраном та принтером [7]. Звичайно, що таємниця голосування зберігається і автомати для голосування розташовані так, щоб ніхто не бачив вибір виборця. На екрані так, як і у

паперовому бюлетені, потрібно поставити галочку навпроти бажаного кандидата чи партії. Після чого роздруковується талончик, який класично складається та кидається в спеціальну урну. Така система створена для того, аби запобігти фальсифікації та корупційним схемам, адже після закриття дільниць буде роздруковано спеціальний загальний лист голосів, який звірятимуть з талонами. Як було згадано раніше, попри те, що в напрямку електронних виборів ця країна рухається ще з 2007 року, як можна спостерігати, значна частина процесу проведення класичних виборів залишається бути присутньою. Проте, не всі виборчі дільниці облаштовані такими спеціальними машинами, оскільки, згідно із законом, за такою системою голосували лише у тих місцях, де було понад 300 виборців у списках, зокрема, це більше 9000 [7, 25]. Ймовірною причиною такого довгого процесу запровадження електронних виборів в країні є недовіра людей до влади й через те до самих електронних виборів. Найбільшими скептиками, очікувано, є люди старшого віку, проте серед дорослого населення теж панує значна недовіра. Справа у тому, що недовіра громадян до влади автоматично викликає недовіру до такого типу виборів, що ускладнює їхню реалізацію через невисоку явку виборців на голосуванні. І на парламентських виборах 2021 року ця теорія підтвердилась, адже явка склала всього 28% [25]. Зокрема, у Болгарії сильна недовіра до влади через значну корупцію, зловживання владою, правову реформу та відсутність очікуваних результатів та дій з боку чинної влади. І ця недовіра настільки глибока, що навіть коронакриза не змогла довести необхідність дистанційного голосування. Отже, саме у Болгарії, через значну недовіру до влади, електронні вибори, станом на зараз, можна вважати провальними, проте є перспектива кардинальних змін і все ж запровадження виборів онлайн.

Переїняти подібний досвід естонців в онлайн-голосуванні захотіли також у Грузії на місцевих виборах. Зокрема, грузини придумали та створили власну систему управління виборчим процесом (EPMS)[26], яку тестують та вдосконалюють з 2012 року. Ця спеціальна програма допомагає автоматизувати процес підрахування, узагальнення та встановлення результату виборів, а також

передавати відомості та встановлювати комунікацію між ЦВК Грузії та регіональними виборчими комісіями. В свою чергу, ця програма відіграє якісний інструмент в контексті управління працівників та передачі даних. У цій програмі також присутні функції планування виборів, розгляд скарг, відомості про кандидатів, план заходів, пов'язаних з виробами та ще чималий спектр функцій, які, так чи інакше, пов'язані з голосуванням, що є дуже зручним для користування виборців та спрощує значну кількість задач. Ще однією перевагою грузинської програми є те, що вона працює в реальному часі і показує статистичні відомості, які стосуються участі виборців онлайн, подібна система, між іншим, спостереження за виборчими перегонами й за проміжними результатами голосування онлайн є також і в Румунії[7]. Система EPMS допомогла значно пришвидшити оголошення як попередніх, так і остаточних результатів голосування. Наприклад, у 2013 році попередні результати були опубліковані через 4 години після закриття дільниць, а остаточні через 28 годин, коли в 2014 році на місцевих виборах перші результати з'явилися через 6, а остаточні через всього 10 годин.

В Німеччині також є певний досвід проведення електронних виборів. Як і в Болгарії, в Німеччині були встановлені спеціальні апарати для голосування. Тобто, теж свого роду гібридна система голосування. У 2005 році на таких спеціальних машинах для голосування змогло проголосувати приблизно 2 мільйони виборців із близько 62 мільйонів [12, 37]. Новою тенденцією змогли скористатися у 5-ти федеральних земель Німеччини. Всього їх 16. Проте, нині вибори до Бундестагу відбуваються традиційним способом і поки класичний формат проведення голосування змінювати не планують. Справа у тому, що на виборах у 2009 році Федеральний Конституційний суд Німеччини визнав неконституційним підрахунок голосів за рахунок спеціальних машин, які використовувалися в 2005 році (проте, результати того року залишились без змін)[37]. Таке рішення було прийнято через те, що не було забезпечено відповідного контролю та захисту від фальсифікацій[37, 12, 16], але, попри все, Німеччина не відмовляється від ідеї електронного голосування й розглядає варіанти створення прозорішої технології такої онлайн-системи.

Чималий досвід електронного голосування є в Швейцарії: починаючи з 2004 року в катонах почали голосувати через Інтернет[4, 12, 47]. Спроби електронних виборів стали наслідком стратегічного плану електронного уряду країни[47,48]. Через суворі вимоги федерального законодавства, ця система довгий час працювала добре, проте, фактично, після 15-ти років онлайн-виборів, у 2019 році, систему e-voting призупинили через вразливість самої платформи. Подібна ситуація спостерігалася і в Канаді. Через особливості адміністративного поділу не було високих гарантій щодо безпеки та захисту від фальсифікації чи контратаки[4, 45].

Тривалий досвід електронних виборів можна спостерігати в Сполучених Штатах Америки. На виборах 2000 року використовувались спеціально облаштовані машини для голосування з використанням перфокарт[5]. Проте автоматизовані апарати Votomatic System виявилися ненадійними й навпаки значно ускладнили процес своїми несправностями, через що вибори були неточними й що значно підірвало довіру виборців до влади та результатів. Тому керівництво повністю змінило машини для голосування на більш сучасні системи, а саме на DRE (Direct Recording Electronic)[38, 5], у яких сенсорний екран, запис голосу виборця та попередження за будь-які помилки чи несправності під час заповнення бюлетеня. Щоправда, після ситуації з хакерською атакою у 2016 році і опублікуванням особистого листування членів Демократичної партії[38], система показала, що із стрімким розвитком в IT-індустрії, система стає все вразливіша до кібератак. Проте, чого варто запозичити у досвіді США, так це швидкої реакції та вирішення критичних ситуацій, яка розвиває та зміцнює поточну систему, оскільки після того випадку, захист проти кібератак значно посилюється.

Отже, підсумовуючи даний підрозділ, в якому ми сконцептуалізували поняття «електронні вибори» та проаналізували досвід декількох моделей електронних виборів в різних країнах, можна зробити висновок, що електронні вибори - це відносно недавній продукт цифровізації, який впевнено намагається конкурувати з традиційною системою виборів. Аналізуючи таку систему декількох країн ми побачили різний досвід: як позитивний, так і негативний,

різноманітні виклики та як з ними боролися у різних країнах. В цілому, на даному етапі, коли ІТ-сфера розвивається в колосальному темпі, керівництво багатьох держав ще не готове до ймовірних кібератак, тому у низці країн систему e-voting поки що призупиняють, але шукають нові сучасні технології задля впровадження електронних виборів. Не останньою причиною невдалого досвіду також є недовіра виборців до влади і побоювання фальсифікації виборів. Таку ситуацію ми розглядали на прикладі Болгарії, де явка на виборах невисокою саме через цю причину. Проте, не слід ігнорувати позитивний досвід Естонії чи швидку реакцію та вирішення проблем, які виникають у новій системі, як це можна побачити на прикладі США, де, замість призупинення процесу, стрімко робота над помилками та вдосконалення. Підсумовуючи, ми вважаємо, що все ж у ХХІ столітті, електронні вибори - це наше близьке майбутнє. Нині відбувається тенденція активної цифровізації різноманітних процесів, які рано чи пізно, все одно приведуть до електронних виборів, які можуть бути змішаними з традиційною системою, або ж виступати як єдина альтернатива, до чого світ крокуватиме поступово. Сучасний світ, в якому цінується раціональне розпорядження часом, а також період коронакризи чітко вказують нам на необхідність та невідворотність процесу електронних виборів, які, в тому числі, залучають молодь, яка часто ігнорує класичний вид голосування, до процесу виборів.

Розділ 2. Переваги та недоліки електронних виборів

Завданням цього розділу є дослідити електронні вибори в Естонії, на прикладі якої виокремити сильні та слабкі сторони системи e-voting та проаналізувати ймовірність реалізації електронного голосування в Україні.

2.1 Електронні вибори на прикладі Естонії

Естонія є однією з найбільш успішних та розвинених країн в контексті системи e-voting та e-Democracy. Це цікавий приклад інтернет-голосування, який практикується в цій країні ще з 2005 року. Яким був процес створення та закріплення електронних виборів на загальнодержавному рівні, які були виклики та сам процес ми проаналізуємо у цьому підрозділі.

На шлях до е-демократії Естонія впевнено почала крокувати починаючи з 2000 року. Саме тоді ввели електронну ідентифікаційну картку[49], яка вже мала чималий функціонал, зокрема, це контроль за банківськими рахунками, подавання декларації у податкову, електронний підпис, допоміжна картка у подорожах країнами Європейського Союзу тощо, а згодом, ця картка почала використовуватись і під час виборів[29]. А вже у 2005 році в Естонії було затверджено низку законів, в яких були розписані правові засади електронного голосування. Станом на зараз, всі ці закони виконують функцію підсилюючі норми, а основний закон, який займається врегулюванням процедури електронних виборів є Закон «Про вибори до Рійгікогу», розділ 71. Перше голосування у новому форматі відбулось у цьому ж році.

Насправді до запуску електронних виборів країна почала плідно готуватися починаючи з 2001 року, а саме, це програмне забезпечення та робота над законодавчими поправками. В той час, інтернет використовували 32% естонців, віком від 15 до 74 років. На муніципальних виборах у 2005 році Естонія стала першою країною першою у світі, яка затвердила на офіційному рівні голосування через Інтернет і в той час новою функцією скористалось приблизно 3% естонців, що в цілому, складано близько 9 тис. виборців, а вже на парламентських виборах у 2011 році частка зросла до 20–25% громадян, що у сумі складає більше 140 тис. естонців, які обрали онлайн-голосування[43]. В

наш час, станом на 2019 рік, участь в дистанційному голосуванні брало, фактично, половина громадян. Естонці вподобали голосування в «один клік» у зручному місці й, фактично, зараз це єдина країна, яка ввела онлайн-вибори на усіх умовних рівнях, які ми розглядали у попередньому розділі, а саме на загальнодержавному, місцевому та загальному рівнях.

Система онлайн-голосування в Естонії виглядає наступним чином: в першу чергу, виборець повинен мати, вже згадану нами раніше, дійсну ідентифікаційну картку, а також комп'ютер чи ноутбук, де буде завантажена програма із сайту виборчої комісії[19]. Віддати свій голос виборець може з будь-якої зручної йому точки, в тому числі, і із-за кордону, та в будь-який зручний для нього час впродовж шести днів. Цікаво й те, що естонська система передбачає можливість змінювати свій вибір будь-яку кількість разів протягом усіх цих днів, за винятком останнього. Проте, в останній день голосування, виборець може прийти на дільницю і скористуватися традиційним варіантом голосування.

Естонія, висновок який можна зробити із сказано раніше, тримала, свого роду, першість у технічному процесі, який був успішним із самого початку. Перші позитивні результати приніс пілотний варіант електронного голосування, які тестувались на початку 2005 року, перед місцевими виборами. «Пілоткою» було місцеве опитування щодо встановлення пам'ятника у Таллінні[43]. Тоді 14% користувачів взяло участь у голосуванні. Бажана мета була отримана, а тестування на кібербезпеку пройдено успішно, власне, через що, у цьому ж році провели перші вибори із використанням нової дистанційної системи. Так, як було згадано раніше, із близько 50% явки на виборах, лише близько 3% взяли участь в інтернет-форматі, проте, для такої нової системи це був хороший результат, а робота над виявленими недоліками та незручностями була проведена ближчим часом, що ще більше вплинуло на довіру виборців до нової системи і, як ми можемо спостерігати, електронне голосування закріпилося і активно використовується половиною населення в сучасні дні.

В цілому, такий колосальний успіх в онлайн-голосуванні в Естонії можна обґрунтувати наступними факторами[12, 19, 2, 8]: в першу чергу, одною з

найбільш вагомим та важливим передумов для успішної реалізації нової онлайн-системи голосування є довіра виборців до держави. В Естонії справді висока довіра до нових цифрових впроваджень, які пропонуються державою. Дослідження [3] демонструє, що цілих 82% естонців різної вікової групи та статті довіряють державі і її рішенням у сфері цифровізації. По-друге, не менш важливим фактором є надійний захист кіберпростору. В естонців система захищеності даних розвиненіша та знаходиться на високому рівні, що також сприяло високому рівню довіри населення до цифровізації. І, по-третє, наявність високого технологічного процесу до введення е-голосування. Естонія тримала свого роду «першість» у веденні технологічного процесу та цифровізації, цифрові альтернативи поступово ставали чимось буденним, технології та соціальні комунікації йшли пліч-о-пліч, держава пропонувала громадянам зручність та вирішення певної проблеми за «один клік», а не годинною чергою з купою паперів, що сприяло лояльності естонців до держави й, власне, тому для них онлайн-голосування не було чимось дуже далеким та незрозумілим. Між іншим, завдяки масштабній цифровізації, коронакриза не стала для Естонії «болючим шоком».

Отже, підсумовуючи, Естонія, свого роду, стала тим прикладом е-демократії і своєю першістю у введенні електронного голосування вплинула на європейський вектор розвитку й глобально на розвиток всіх країн, задавши новий курс. Навіть зараз Естонії вдається втримувати свою «першість» у цьому курсі та продовжувати розвивати свою систему.

2.2 Переваги та недоліки електронних виборів на прикладі Естонії

Як і будь-яка інша система, електронні вибори мають свої сильні та слабкі сторони, частину з яких ми проаналізуємо у цьому підрозділі на прикладі країни, яка, власне, і задала новий глобальний «тренд». В цілому, спостерігаючи за позитивним досвідом та популярністю електронного голосування в Естонії, можна прийти до висновків, що переваг все ж більше й вони вагоміші.

В цілому, аналізуючи переваги, ми поділили їх на наступні категорії: переваги для держави, переваги для виборців, перевага для екології.

Серед переваг для держави ми виділили наступні фактори: в першу чергу, цифровізація держави і є важливою перевагою у століття стрімкого розвитку технологій, адже безпосередньо впливає й на економічний розвиток держави, й на її розвиток на цифровій арені. Іншою, не менш важливою перевагою для держави, є залучення більшої кількості виборців до процесів та комунікація із ними. Саме онлайн-голосування характеризується зворотним зв'язком та суттєво впливає збільшення частки та мобілізацію молодого електорату, який, зазвичай на традиційних виборах є більш пасивним. В цілому, найбільша вікова група прихильників онлайн-голосування складає віком від 30 до 39 років [24, 8]. Окрім цього, зручність голосувати з будь-якої точки залучає до процесу й тих громадян, які знаходяться в цей час за кордоном. Окрім цього, важливою перевагою є час підрахунку голосів, який суттєво зменшується за рахунок автоматизованої системи підрахунку голосів. І також одною з переваг є зменшення витрат за рахунок зменшення кількості персоналу, виборчих комісій та необхідних матеріалів. І на додачу, актуальна перевага в наш час - альтернативність у кризових ситуаціях. Коронакриза показала, що світ не готовий до критичних ситуацій, В той час, коли близько 70-ти країн повинні були переносити заплановані вибори через карантинні обмеження, в Естонії були всі передумови для проведення альтернативних дистанційних виборів.

Щодо переваг для виборців, ми виокремили такі переваги: по-перше, значне покращення прозорості процесу та скасування участі посередників. Електронне голосування має автоматизовану систему підрахунку голосів, в той

час коли у традиційному виборчому процесі є посередники, які можуть повпливати на результати голосування, наприклад, через неуважність, свідомий вплив на результат чи особисті вподобання. Окрім цього, автоматизованна система підрахунку голосів забезпечує захист та незалежність від різноманітних корупційних схем. По-друге, зручні умови та економія часу для громадян. XXI століття - це ера шаленого темпу і раціонального розподілу часу, тим паче, для молодого покоління. Саме тому голосувати з будь-якого зручного місця, навіть із-за кордону, і в будь-який зручний час, не витрачаючи додаткового часу на дорогу та чергу, залучає більшу кількість виборців.

Окрім цього, можна виділити також екологічну перевагу, оскільки саме зараз це питання дуже актуальне і гостро стоїть на порядку денному. Зокрема, електронна система сприяє зменшенню необхідних матеріалів, наприклад, тих самих бюлетенів, що забезпечує більш екологічні для навколишнього середовища умови. Оскільки на останніх виборах в онлайн-форматі голосування взяло участь близько половини виборців, позитивний вплив на екологію значний.

Проте, як і в будь-якій системі, е-вибори мають свої недоліки.

Одним з найвагоміших недоліків такої системи є кібератаки. Кібератаки є одною з найпоширеніших причин чому більшість країн все ж не ризикують переходити на е-формат так масштабно на всіх рівнях, як це зробила Естонія, оскільки існують ризики порушення таємниці голосування та онлайн-фальсифікація чи взлом особистих даних. До того ж, ІТ-сфера розвивається все стрімкіше і поруч з надійною системою захисту йдуть більш професійні хакерські системи. Проте, з 2005 року масштабних проблем із цим фактором в Естонії не було, оскільки там високий рівень цифрового захисту та існують надійні системи. Ще одним недоліком електронних виборів може постати технологічна нерівність, оскільки старше покоління менш залучено до онлайн-життя аніж молодь, проте саме в Естонії цифровий прогрес завжди йшов поруч із суспільними процесами, тому більша частка населення, навіть старшого покоління, є залученою, проте, можливість традиційного голосування на дільницях все одно залишається.

В цілому, приклад Естонії доводить переваги електронних виборів, адже сильних сторін набагато більше за недоліки й вони вагоміші. Переваги е-голосування в Естонії демонструють актуальність та задовільнення усіх сучасних процесів, починаючи із комфортного голосування для виборців, маючи більший вибір завдяки розвитку е-демократії, закінчуючи готовою альтернативою на час критичних ситуацій як, наприклад, всесвітня пандемія. Естонія задала глобальний «тренд», тому електронні вибори, безумовно, це близьке майбутнє всіх розвинених країн, які лише намагаються створити систему онлайн-виборів, яка буде працювати, в той час, коли в Естонії вона вже існує, працює й вдосконалюється. Звичайно, є й певна сторона недоліків, зокрема, кібератаки, від яких Естонії вдалось поки організувати сильний захист, та все ж ризики взлому та відкриття таємниці голосування завжди залишаються.

2.3 Можливість реалізації електронних виборів в Україні

Ера цифровізації різноманітних процесів не оминула й Україну. Попри сталий стереотип у світі, що «Україна - аграрна країна», наша держава є не менш успішно розвинена у сфері ІТ-технологій та має чималу кількість топових ІТ-спеціалістів. За останні роки в Україні активно відбуваються процеси цифровізації. Особливий масштаб вони набули за каденції чинного президента України Володимира Зеленського, який анонсував програму «Державу в смартфоні». Окрім цього, держава офіційно заявила, що прямує у сторону запровадження електронних виборів. То ж наскільки реальне таке нововведення в Україні і чи готові українці, проаналізуємо у цьому підрозділі.

Варто почати з того, що про систему електронних виборів в Україні давно тривають дискусії серед спеціалістів та експертів. Більш того, були навіть перші спроби на практиці реалізувати електронне голосування[28]. Так, зокрема ще у червні 2011 року, коли рівень діджиталізації в Україні, відверто, бажав кращого і був не настільки високого рівня як в наші дні, держава намагалася впровадити електронні вибори, що, в той час, паралельно намагалось реалізувати ще чимало інших держав. Перший законопроект, який мав змінити долю виборів в Україні був №8656 «Про концепцію запровадження системи електронного голосування», але буквально через пару місяців його було відкликано. Проте, була ще одна спроба у березні 2019 року. Саме в цей час у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект №10129 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення виборчих прав громадян України шляхом запровадження на виборах голосування поштою та інтернет-голосування», але, як і попередній, цей законопроект також був відкликаним через пару місяців.

Проте, попри невдалі спроби та свою славу в Європі як аграрна країна, Україна почала активно і успішно займатися цифровізацією та діджиталізацією: програма «Державу в смартфоні», застосунок Дія, Національна програма інформатизації - все це передумови, які наближають нашу державу до невідворотнього майбутнього електронного голосування. В цілому, в Україні справді достатньо високої якості ІТ-сфера. Альтернативи мобільному банку

«Monobank, «Новій пошті», в додатку якому можна зробити оплату і відслідкувати свою посилку, чи застосунку «Дія» в Європі немає.

Такий успішний IT-прогрес, який щойно був перерахованим вище, свідчить про те, що Україна вже в активному процесі підготовки до електронних виборів. На додачу, у своїх промовах та передвиборчій програмі на пост президента України Володимир Зеленський не раз наголошував про бажання зробити вибори в «один клік» у зручній точці. Зокрема, підготовка триває вже і стало на зараз ми маємо наступні результати: створено мобільний застосунок «ДІЯ»[31], в якому зберігаються цифрові документи громадян. Україна була першою і поки єдиною державою з цифровими документами, які визнані на загальнодержавному рівні. В активному режимі працює Міністерство цифрової трансформації[31], яке вже запустила перші інструменти е-демократії, а саме петиції та опитування, які розташовані в застосуку або на порталі «Дії». Коронакриза повпливала на пришвидшення процесу і тепер замість постійних черг і великої кількості паперів для податкової можна просто зробити все необхідне в «один клік» в «Дії». Коротше кажучи, останні роки українці цифровізували чимало процесів: електронні документи, які підтверджують особу, рівнозначні фізичним, оплата комунальних послуг через онлайн-банкінг, оформити документи можна самому вдома за 10 хвилин, сповіщення про штраф сповіщає у тій самій «Дії» тощо. Тому з точки зору готовності українців, ми схилиємось до того, що українці радо вітатимуть нову функцію електронного голосування, оскільки тут можна провести паралель з Естонією, яка тривалий час тримала свого роду «першість» у веденні технологічного процесу та цифровізації, через що для естонців онлайн-голосування не було чимось дуже далеким та незрозумілим, так само для українців, які привикли переносити багато речей в онлайн, електронне голосування не стане «шоком». Свого роду, на масове прийняття цифровізованих процедур повпливала всесвітня пандемія Covid-19, яка зробила з інструменту hard power - soft power. Українці звернулись до масофії цифровізації процесів та цифрових послуг добровільно, а не примусово.

Окрім цього, Україна активно прямує у напрямку Європейської інтеграції. Для того, аби стати кандидатом, а згодом і членом Європейського Союзу, потрібно відповідати певним критеріям. Зокрема, в Україні одною з найбільших слабких сторін є корупція та ймовірність фальсифікації. Гарт Фрізель, депутат міської ради м. Прінс-Джордж, провінції Британська Колумбія, Канада, та член Правління ФКМ, переконаний, що електронна демократія є чудовим способом та інструментом ХХІ століття співпраці влади та громадськості[9]. На його думку, електронні вибори - це чудова перспектива для України, яка також наблизить Україну до членства в Європейському Союзі. По-перше, в цілому, цифровізація, це такий інструмент, який, справді, за всю історію людства, є найбільш дієвий в комунікації між державою та народом. Україна, фактично, вже досягла цієї комунікації, оскільки, наприклад, в українському застосунку «Дія», як вже було згадано, можна дізнатись думку громадськості з приводу певного закону чи будь-якої іншої сфери. Зокрема, наприклад, зараз у «Дії» навіть проходять опитування з приводу бажаного зображення на марках. Тому комунікація з державою завдяки смартфону та одного «кліку» значно мобілізує українців до співпраці та розвиває електронну демократію в країні. Гарт Фрізель як раз таки спостерігає за встановленням демократії та позитивних змін у напрямку європейського вектору України, тож вважає електронну демократію хорошим та цілком реальним напрямком для співпраці влади та громадян. Окрім цього, електронні вибори мають автоматичну систему перевірки голосів, отож забезпечується прозорість системи і блокують участь посередників, які можуть впливати на остаточний результат виборів. Фактично, електронні вибори сприяють збільшенню голосуванню суспільства на виборах, оскільки одними з вагомих причин небажанню бути залученим на вибори в українців є страх фальсифікації та корупційних схем, що електронне голосування автоматично блокує і робить менш реальним. Окрім цього, українська молодь не славиться високою залученістю на традиційні вибори, проте молодь є активними учасниками онлайн життя і, як показує досвід «Дії», сучасні технології все ж мобілизують українську молодь до комунікації з

державою, тому ми припускаємо, що цілком ймовірна активна мобілізація молодих українців саме на дистанційному голосуванні.

Як ми згадували в попередніх розділах раніше, одною з важливих передумов реалізації електронних виборів є довіра народу до влади. У 2020 році, ймовірно, реалізувати електронні вибори в Україні було значно важче, адже Володимир Зеленський почав різко втрачати свій рейтинг серед населення, проте, під час війни, рейтинг довіри зріс у три рази[41], тому через велику підтримку населення, цілком ймовірно, що українці б користувались новою електронною системою виборів.

В цілому, за словами очільника Міністерства цифрової трансформації Михайла Федорова[40], очікувати пілотний локальний варіант під назвою The Vote можна буде у 2023 році, як така собі репетиція перед виборами 2024 року. В суспільстві появилися логічні очікування й передбачування, що голосування відбуватиметься в застосунку «Дія», оскільки всі попередні опитування, які в Україні розвивалися на умовному загальному рівні, були саме там, проте, на одному із своїх виступів[16] перший заступник міністра цифрової трансформації Олексій Вискуб зазначив, що поки Міністерство цифрової трансформації поступово рухається до мети і справді на одному з округів хоче спробувати провести пілотний варіант, проте, на даному етапі, немає фінального рішення щодо того чи точно електронні вибори будуть проводитись в застосунку «Дія».

Отже, які кроки в цілому до електронного голосування вже зробила Україна. За словами голови Міністерства цифрової трансформації Михайла Федорова[40], в Україні зараз розвиваються інструменти прямої електронної демократії, що є важливою передумовою для введення дистанційних виборів. Зокрема, мова йде про опитування, електронний підпис, Bank ID тощо. Окрім цього, Міністерство цифрової трансформації зробили наступні важливі кроки, без яких нереальна реалізація нової виборчої сучасної системи. В першу чергу, створили команду - робочу групу, яка, власне, вже працює над створенням, засадами та наповненням майбутнього законопроекту щодо електронного голосування. По-друге, вже опрацювали першу концепцію законопроекту.

Окрім цього, було проведено у співпраці із Міжнародною фундацією виборчих систем дослідження того, наскільки є доцільним запроваджувати нову виборчу технологію в Україні. Також вже готовою є концепція пілотного дистанційного голосування за кордоном на іноземних виборчих дільницях. На додачу, триває активна робота над розробкою проєкта The Vote. Саме завдяки цьому проєкту в українців буде можливість віддати свій голос на виборах у 2024 році онлайн. Чимало роботи аналогічно перебувають у фазі активного процесу розробки.

Запровадження електронних виборів в Україні справді необхідно. По-перше, як було згадано раніше, завдяки автоматизованій системі електронних виборів, підрахунок є автоматичним, що сприяє прозорості системи та блокує втручання посередників, які, так чи інакше, можуть повливати на результати виборів, робить голосування незалежним від фальсифікації та корупційних схем. Окрім того, як можна побачити на практиці, цифровізація та діджиталізація різноманітних процесів сприяє кращій комунікації суспільства і держави та навіть мобілізує молодих українців до комунікації і залучення в політичні процеси. Окрім цього, важливою перевагою є також швидкість перевірки результатів, оскільки їх рахує автоматичний механізм. І, попри те, що ми отримуємо швидкі результати, така система також сприяє виключенню махінацій під час перевірки голосування. Ще одним аргументом «за» можна виділити комфорт для виборців, оскільки більше не потрібно буде витратити час на дорогу та черги на дільниці, оскільки проголосувати можна буде буквально за пару хвилин у тому місці, де буде зручно виборцю, навіть не виходячи з дому. У тому числі, е-голосування будуть корисними для виборців, які знаходяться за кордоном (робота або як теперішня ситуація в Україні через війну, коли багато людей повинні були тимчасово виїхати за межі держави у зв'язку з російською агресією). Тим паче, коронакриза чітко показала важливість мати альтернативу традиційному процесу виборів. Більш того, що не менш важливо для українського бюджету, електронні голосування суттєво знижують витрати коштів на адміністрування, процес та матеріали. Своєю чергою, останній пункт також сприятиме покращенню екології, адже буде зменшено кількість використаного паперу для бюлетенів. Окрім вище

перерахованих сильних сторін, які потрібні для України, держава також активно працює над впровадженням, аби бути готовою до прийняття такого важливого рішення, що також було окреслено раніше. Проте, є й слабка сторона, яка показує моменти, в яких Україна ще не є зовсім готовою до прийняття нової системи виборів.

Попри масштабну цифровізацію та діджиталізацію в Україні є інша сторона, яка вказує на те, що близько 38% українців мають невисокий рівень цифрових навичок, а у 15% їх немає взагалі[46]. Така проблема й через те, що значна частина старшого начелення не мають смартфонів. Проте, XXI століття - ера технологій, то ж ці навички та сучасні гаджети є необхідними. В цілому, статистика покращується. Держава також анонсувала програму «єБабуся» та «Дідусь»[21], в якій людям старшого віку повинні були роздавати безкоштовно нові смартфони, проте реалізації програми не відбулось, її призупинили в зв'язку з російською агресією та війною на території України. Окрім цього, попри активну залученість молоді та людей середнього віку в цифровізації різноманітних процесів, люди похилого віку ставляться до сучасних впроваджень більш обережно та зі страхом й недовірою. Проте, сумнівно, що онлайн вибори будуть дистанційними повністю. Скоріш за все, буде запозичено досвід Естонії та інших країн, де зберігається можливість традиційного процесу голосування на виборчих дільницях. Окрім цього, для якісного втілення законопроекту про електронні вибори в Україні в реальність, варто також успішно перезапустити та реалізувати судову, правоохоронну та виборчу реформи.

В цілому запуск електронних виборів до 2024 року міг би бути цілком реальним, проте, у зв'язку з тим, що 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабну війну проти України, скоріш за все цей процес знову буде призупинено. Окрім цього, російські війська ведуть війну не лише на українській землі, але й в Інтернет-просторі, що робить ризики кібератак ще більшими. Попри все, українські ІТ-спеціалісти гідно відбивають атаки навіть у кіберпросторі. Проте, в майбутньому, надзвичайно важливо влаштовувати на роботу висококваліфікованих спеціалістів та забезпечити належний програмний

захист. Не менш важливою складною буде питання заробітної плати, з яким в Україні, відверто ситуація ненайкраща. Фактично, достойна оплата праці ІТ-спеціалістів та висока кримінальна відповідальність сприятимуть зменшенню ризиків їхнього втручання у програмне забезпечення.

Отже, в цілому, починаючи від перших спроб реалізації електронних виборів, Україна значно зросла і останні роки активно працює над тим, аби реалізувати нову систему електронних виборів якісно та на високому рівні. Зокрема, програма президента України «Держава в смартфоні» дала цьому значний поштовх і застосунок «Дія» популярність та довіру серед українців. В цілому, українці звикли та прийняли цифровізацію та діджиталізацію різноманітних процесів. Окрім цього, електронні вибори несуть значну часту переваг для України у своїй реалізації. Зокрема, прозора система голосів, блокування фальсифікації та корупції, наближення України до Європейської інтеграції, мобілізація молоді у прийнятті участі в процесі голосування, покращення комунікації держави та народу, зменшення бюджетних видатків тощо. Проте, є й слабкі сторони, які приторможуть процес введення електронного голосування в Україні. Зокрема, це статистика, яка повідомляє про те, що близько 15% населення не володіє цифровими навичками. Попри все, в Україні були все ж високі шанси запровадити електронне голосування на виборах у 2024 році, оскільки роботи триває активно й, фактично, завершено роботу над пілотною локальною версією та необхідним законопроектом, але, на жаль, в Україні триває війна, агресором є російська федерація, тому на час війни важко зробити прогнози чи буде знову призупинено процес електронних виборів в Україні чи все ж держава зможе адаптуватися та зробити спробу пілотної версії на окрузі у 2023 році. В будь-якому випадку, електронні вибори - це майбутнє усіх розвинених країн й запровадження електронного голосування в Україні, скоріш за все, це дуже швидка реальність.

Підсумовуючи даний розділ, в якому ми проаналізували систему електронних виборів на прикладі Естонії, виокремили переваги та недоліки такої системи й проаналізували можливість реалізації е-голосування в Україні, можна зробити висновки, що електронні вибори - це високо ймовірне ближче

майбутнє більшості розвинених країн. На даний момент, побудувати якісну систему онлайн-голосування, тим паче, на всіх рівнях, змогла лише, фактично, Естонія, проте переваги дистанційних виборів, зокрема прозорість системи, альтернативність, мобілізація молоді, комунікація держави з народом та інші так само симпатизують іншим державам, більшість яких вже працює над створенням безпечного кіберпростору та запровадження виборів сучасності й майбутнього. Україна не виняток й пройшла довгий шлях до реалізації електронних виборів і, на даний момент, має високі шанси все ж запровадити електронні вибори на всіх рівнях. Проте, у зв'язку з повномасштабною війною росії проти України, цей процес може бути призупиненим.

Висновки:

Проведене дослідження на тему: «Електронні вибори як альтернатива традиційним виборчим процедурам: переваги та недоліки» дозволяє зробити такі висновки.

Перш за все, нині ми живемо у світі сучасних технологій, які стрімко розвиваються та адаптуються і впроваджуються в різноманітних сферах. Як і будь-яка інша сфера суспільного життя, сфера політична так само модернізується та цифровізується. Саме тому ще одним продуктом діджиталізації стали електронні вибори.

Власне, у першому розділі ми розглядали поняття «електронні вибори» та як вони працюють чи причини, чому вони не спрацювали у різних моделях різних країн. У першому параграфі першого розділу було сконцептуалізовано поняття «електронні вибори» та виявлено його основні характеристики, структуру роботи, функції, види та інші ключові аспекти. Електронні вибори вже стали невід'ємною частиною та продуктом політичної сфери та діджиталізації. Це справді зручна альтернатива традиційним голосуванням і, як показала всесвітня пандемія Covid-19, альтернатива класичним офлайн-системам в наш час справді необхідна. В цілому, електронні вибори можуть бути запровадженими на різних рівнях, а саме загальнодержавному, місцевому та загальному (опитування від держави до влади як спосіб комунікації), а також бувають різних видів реалізації: зокрема, наприклад, можна голосувати з будь-якого зручного місця і в зручний час за допомогою телефону чи комп'ютера, авторизувавшись в спеціальній програмі чи мобільному застосунку за допомогою електронного підпису, відбитка пальця чи навіть сканування обличчя, або більш змішана система із традиційними виборами, де є сенсорні автоматизовані машини на дільницях, де голосування може проводитись навіть завдяки ідентифікації голосу.

У другому параграфі першого розділу було проаналізовано вдалі та не дуже приклади електронного голосування у різних країнах. Зокрема, більшість країн намагається пристосуватись до нової системи дистанційного голосування ще з 2000-них років. Основною та поширеною причиною невдач впровадження

цього виду голосування є значні ризики кібератак. Навіть, здавалося б, успішний та тривалий дослід електронних виборів у Швейцарії терміном у 15 років, був призупинений саме з цієї причини. Не впорались із забезпеченням кібербезпеки і в Німеччині. В Болгарії існує гібридна система електронних виборів разом із традиційними. Від традиційних залишились дільниці, а від електронних - нові автоматизовані машини для голосування і підрахунку голосів, проте, на прикладі Болгарії можна прослідкувати важливість не лише готовності держави до впровадження нової системи, але й готовності громадян та рівень довіри суспільства до держави. Оскільки в Болгарії через недовіру до керівництва через корупцію та фальсифікацію рівень низький, відповідно, низький рівень довіри й попит користування сучасними машинами підрахунку голосів, через страх фальсифікації. США, як і Естонія, має чудовий приклад для наслідування своєю швидкою реакцією на проблеми, які виникають, та вдосконаленням електронної системи в цілому.

У першому параграфі другого розділу було проаналізовано систему електронних виборів Естонії як першої країни, яка запровадила електронні вибори, та яка найбільш успішно впровадила на реалізувала їх на трьох умовних рівнях: загальнодержавному, місцевому та загальному. Фактично, це єдина країна, яка змогла запровадити електронні вибори на всіх рівнях й яка має найбільший успіх. Колосальний успіх Естонії базується не лише на її високо розвиненому цифровому рівні, але й на високій довірі, а саме 82%, народу до держави. Зокрема, за всю історію електронних виборів в державі, Естонія досягла одного з найвищих рівнів серед країн в контексті виборців, які користуються програмою онлайн голосування, частка якого складає близько 50% виборців.

У другому підрозділі другого розділу було детальніше розглянуто сильні та слабкі сторони електронних виборів на прикладі Естонії. Зокрема, серед виділеного було чимало переваг, наприклад, прозорість системи, блокування фальсифікації та корупційних схем, мобілізація молоді, налагодження комунікації між народом та державою, скорочення витрат тощо. Проте, є й

негативні сторони, зокрема, загроза кібератак та недостатня забезпеченість рівних умов для всіх груп населення.

У третьому підрозділі другого розділу було проаналізовано готовність України до впровадження та реалізації електронного голосування, а також які переваги та недоліки будуть для країни. В цілому, Україна буде пробувати запровадити законопроект про електронне голосування вже втретє, оскільки перші дві спроби були неуспішними. Проте, зараз в Україні стався значний зріст у питаннях цифровізації та діджиталізації. Активний керунок та розвиток у цьому керунку взяла чинна влада у 2019 році, анонсувавши президентську програму «Держава в смартфоні» та застосунок «Дія». Станом на зараз, Україна зробила велику роботу на шляху до реалізації нової системи виборів, зокрема, також організувала робочу групу, яка працює над даним законопроектом, реалізувала електронний підпис, випробовує опитування та налагодження комунікації держави та суспільства через додаток «Дія», забезпечує іншими інструментами електронної демократії тощо. Проте, попереду є ще чимало роботи. Зокрема, є проблема у тому, що близько 15% населення абсолютно не володіє цифровими технологіями і, в основному, це люди похилого віку, проте, держава презентувала програму «єДідусь» та «єБабуся», суть якої у тому, що держава мала забезпечити старших людей новими смартфонами. В цілому, в Україні достатньо високі шанси запровадити до 2024 року закон про електронні вибори. Більш того, на даний момент, держава має високу довіру від населення, що дуже важливо, проте, є велика ймовірність призупинення процесу запровадження онлайн-формату виборів через початок повномасштабної війни та військової агресії з боку російської федерації, тому держава може дещо перенести впровадження нової системи на деякий час, проте, у будь-якому випадку, електронні вибори набиратимуть популярності і стануть невід'ємним майбутнім для розвинених держав, у тому числі і для України.

Список використаної літератури та джерел:

1. Britannica. Electronic voting // URL: <https://www.britannica.com/topic/electronic-voting>
2. e- Estonia. e-Government // URL: <https://e-estonia.com/solutions/e-governance/e-democracy/>
3. e- Estonia. How do you build trust in government? URL: <https://e-estonia.com/building-trust-in-government/>
4. E-Voting In Switzerland // URL: <https://www.bk.admin.ch/bk/en/home/politische-rechte/e-voting.html>
5. Electronic Voting. The United States // URL: https://cs.stanford.edu/people/eroberts/cs181/projects/2006-07/electronic-voting/index_files/page0004.html
6. Electoral assistance E-voting // URL: <https://www.coe.int/en/web/electoral-assistance/e-voting>
7. LB.ua Досвід електронного голосування у Болгарії – плюси та мінуси, які варто врахувати Україні // URL: https://lb.ua/blog/anna_purtova/490018_dosvid_elektronnogo_golosuvannya.html
8. LB.ua. Запуск електронного голосування: корисний досвід Естонії // URL: https://rus.lb.ua/blog/svetlana_topalova/456467_zapusk_elektronnogo_golosuvannya.html
9. Pledgd. Гарт Фрізел // 21 століття – цікавий час. Ще ніколи не існувало так багато можливостей для впровадження демократичного врядування, як сьогодні // URL: <http://pleddg.org.ua/ua/2018/21-stolittya-cikaviy-chas-shhe-nikoli-ne-is/>
10. Specter M. Going from bad to worse: from Internet voting to blockchain voting // URL: <https://academic.oup.com/cybersecurity/article/7/1/tyaa025/6137886>
11. Арахамія Д. Повністю електронні вибори в Україні неможливі // URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/787109.html>
12. БЕРЕЗЕНКО В. Електронні вибори: невідворотне майбутнє // URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/11/5/7312315/>
13. Богомазов П. Голосування до громадських рад НАБУ та КМДА: що спільного? // URL: <https://blog.liga.net/user/pbogomazov/article/18246>

14. Бучин М. Впровадження електронного голосування в Україні: проблеми та перспективи // URL: <https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/33188/1/056-126-127.pdf>
15. ВИБОРИ. РЕФЕРЕНДУМ. Конституція України – Розділ III // URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-iii#:~:text=Стаття%2071.,Виборцям%20гарантується%20вільне%20волевиявлення.>
16. Вискуб О. Про електронні вибори // URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=983548375380022>
17. Волкович О.Ю. Перспективи запровадження електронного голосування в Україні як чинника реалізації демократичних засад держави. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_16
18. Готун А.М. Використання нових інформаційних технологій у виборчому процесі: світовий досвід і практика застосування в Україні / А.М. Готун // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 52-57.
19. Гриньов С. ЕЛЕКТРОННЕ ГОЛОСУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД // URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/25.pdf
20. Децентралізація. Benefits and risks of e-voting and on-line voting // URL: <https://decentralization.gov.ua/en/news/12905>
21. Економічна Правда. «єБабуся» та «єДідусь»: кому дадуть безкоштовні смартфони та хто заплатить за атракціон щедрості // URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2022/02/10/682244/>
22. Електронна демократія // URL: <https://testderz.com/zno-pravo/admin-law-lecture/використання-електронного-врядування/#:~:text=Електронна%20демократія%20—%20форма%20суспільних%20відносин,змогу%3A%20посилити%20участь%2C%20ініціативність%20та>

23. Електронне голосування – це бомба під легітимність виборів та суцільні ризики // URL: <https://uacrisis.org/uk/elektronne-golosuvannya-tse-bomba-pid-legitymnist-vyboriv-ta-sutsilni-ryzyky-zvit-komitetu-vybortsiv>
24. Європейський інформаційно-дослідницький центр. Системи електронних виборів: процедури голосування та матеріальнотехнічні засоби. Міжнародний досвід // URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf>
25. Європейська Правда. Вибори в Болгарії – від архаїчної політреклами до електронного голосування // URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/10/30/7040129/>
26. Жванія Т. Використання інформаційних технологій у виборчому процесі Грузії // Вісник. ст. 24 // URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/2017__1__Visnik_Cvk.pdf
27. Зеленський пообіцяв онлайн-вибори. Ось чому їх не буде // URL: <https://tech.liga.net/ua/ukraine/article/ukraina-ne-gotova-k-onlayn-vyboram-pogovorili-s-ekspertami-ob-elektronnom-golosovanii>
28. Караваєв І. Вибори онлайн в Україні: реалії та перспективи // URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/vibori-onlayn-v-ukrayini-realiyi-ta-perspektivi.html>
29. Марочко А.А., Сердюк Л.М. Переваги та недоліки впровадження електронного голосування в Україні: досвід Естонії. Роль Національної поліції у забезпеченні правопорядку під час проведення виборів ... : матеріали Регіонального круглого столу. 29 жовтня 2019 р. Дніпро. 2019 С.
30. Митко А. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу // URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9067/1/монографія%20Митко.pdf>
31. Міністерство та Комітет цифрової трансформації України // URL: <https://thedigital.gov.ua/news/ukraintsi-naybilshe-doviryayut-programi-derzhava-u-smartfoni-ta-tsifrovizatsii-opituvannya-reyting>
32. Померчук Є. Чи потрібні Україні електронні вибори? Економічна Правда // URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/12/9/668969/>

33. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації // КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p#Text>
34. Рада. А ЯК У НИХ? ЕЛЕКТРОННЕ ГОЛОСУВАННЯ // URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/a-iak-u-nykh/23280-a-iak-u-nykh-elektronne-holosuvannia>
35. Радіо Свобода. Онлайн-вибори в Україні: бути чи не бути? // URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30792276.html>
36. Радіо Свобода. У Грузії пройшли місцеві вибори. І владна партія, й опозиція святкують перемогу // URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-gruzia-vybory/31489582.html>
37. Радіо Свобода. У Німеччині заборонили електронне голосування на виборах // URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1503517.html>
38. Система електронного голосування в США - наступна мішень для закордонних хакерів // URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/us-election-cyber-attacks/3447306.html>
39. Сіденко І.Г. Перспективи впровадження електронного голосування в Україні // URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/conf/2012-2/doc/1/12.pdf>
40. Слово і діло. Цифровізація довіри: чи готові українці до виборів онлайн // URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/19/kolonka/aleksandr-radchuk/polityka/cyfrovizacziya-doviry-chy-hotovi-ukrayinczi-vyboriv-onlajn>
41. Сьогодні. Війна згуртувала Україну навколо Зеленського. Рейтинг довіри – 91% // URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/voyna-splotila-ukrainu-vokrug-zelenskogo-reyting-doveriya-91-1605730.html> опитування
42. Терещук С. Україна майбутнього: чотири головні технологічні тренди // URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/11/10/667097/>
43. Топалова С. Запуск електронного голосування: корисний досвід Естонії. LB.UA : веб-сайт. URL: https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/456467_zapusk_elektronnogo_golosuvannya.html

44. Турчин Я. Світовий досвід у реалізації концептуальних засад електронного голосування. Гілея: науковий вісник. 2013. № 73. С. 308–310. 19.
45. Укрінформ. Канада вирішила відмовитися від електронного голосування // URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2208338-kanada-virisila-vidmovitisa-vid-elektronного-golosuvanna.html>
46. Укрінформ. Понад 50% українців не володіють цифровими навичками – експерти // URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3327674-ponad-50-ukrainciv-ne-volodiut-cifrovimi-navickami-eksperti.html>
47. Укрінформ. Швейцарія заплатить хакерам за злам електронної виборчої системи // URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2636620-svejcaria-zaplatit-hakeram-za-zlam-elektronnoi-viborcoi-sistemi.html>
48. ЩЕБЕТУН І. ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ // URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/26.pdf
49. Чукут С. Зарубіжний досвід упровадження електронного урядування // URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Zarubizhnij-dosvid-uprovadzhennya-elektronного-uryaduvannya.pdf>

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема: «Електронні вибори як альтернатива традиційним виборчим процедурам: переваги та недоліки»

Студент(ка): Затварська Анна Богданівна

Рік навчання, факультет: Факультет соціальних наук та соціальних технологій,
052 політологія, 4 рік навчання.

Науковий керівник: Зубрицька Л. Й.

Кандидатка політичних наук, доцентка кафедри політології НаУКМА

Рецензент _____

(вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Захищена “ ____ ” _____ 200_ р. *(дата не проставляється)*

Короткий зміст роботи:

У дипломній роботі було виокремлено поняття «електронних виборів» та розглянуто можливість впровадження та реалізації електронних виборів в Україні на прикладі електронних виборів в Естонії.